

LA FEBLE VEU DE LA RAÓ: REPENSAR FREUD

MARTÍN PATROCINIO GUERRERO

«La comprensió mútua és l'únic que pot ajudar-nos a construir una humanitat millor. Gràcies a Freud, el nostre temps s'ha adonat de la importància de l'individu, del valor únic i insubstituïble de cada persona. Totes les personalitats europees prestigioses en l'àmbit de l'art, de la investigació o de la ciència de la vida han sofert la fecunda influència de l'esfera ideològica freudiana, ja sia a partir d'una postura d'acceptació o de rebuig d'aquesta: Freud ha arribat al mateix centre de la vida, a allò humà».

Stefan Zweig

I

Enguany commemorem el 150 aniversari del naixement de Sigmund Freud, tot un clàssic del pensament contemporani. Nascut el 1856 a Freiberg (Moràvia) en el si d'una família jueva, va viure activament una de les èpoques més convulses de la història de la humanitat. És aquest un moment de gran densitat filosòfica; per fer-nos-en una idea, tres anys després del seu naixement apareixen tres de les obres més influents de la història del pensament, com són *Per una crítica de l'economia política* de Karl Marx, *L'origen de les espècies* de Charles Darwin i el no menys important *Sobre la llibertat*, de J. S. Mill. Hom pot observar que l'aportació freudiana ve a afegir-se a tot un seguit de ruptures teòriques i epistemològiques de gran profunditat.

Al poc temps de néixer, la família Freud es va traslladar a Viena, la gran capital de l'Imperi

austrrohongarès. Es tracta de la mateixa Viena *Fin-de-Siècle* que va aportar a la cultura europea figures de l'alçada del mateix Freud en el camp de la psicologia, com són Kokoschka en el de la pintura, Mahler en la música, Schnitzler en el teatre i l'imprescindible Wittgenstein en la filosofia, així com el corrosiu Karl Krauss en el periodisme o el mateix Zweig en la literatura.

Abans dels tres anys, Freud ja havia perdut les úniques persones que de veritat podien fer-se càrrec d'ell: la seva mare i la seva mainadera. L'amor perdut de la seva mare i una forta rivalitat amb el pare el van portar a desenvolupar la teoria del *complex d'Èdip*, on a partir de la seva biografia i de l'autoanàlisi que ell mateix es farà arribarà a la conclusió següent: tots els infants experimenten desigs amorosos i hostils contra els seus pares. Es tracta, com tothom haurà endevinat, d'una relectura de l'obra de Sòfocles, on Èdip, sense saber-ho, mata el seu pare i es casa amb la seva mare. És cert que aquesta teoria ha generat molts malentesos, potser deguts a una mala interpretació, potser per la resistència de certs sectors socials a acceptar tot allò que tingui a veure amb la sexualitat infantil. De fet, Freud el que pretenia era fer veure que els nens, com Èdip, aspiren inconscientment a la possessió absoluta de la seva mare en tant que objecte, i el pare apareix aquí com un rival que molesta i que s'oposa a les intencions de l'infant. La por del nen al pare és allò que provoca la renúncia al seu objecte de desig (la mare). D'aquesta manera el nen es va generant

tota una sèrie de representacions inconscients de la seva posició al món, on les figures del pare, la mare i el fill esdevenen —més que elements reals—, elements simbòlics.

Als nou anys, un any abans del que li tocava, Freud inicia els seus estudis secundaris en un *Gymnasium*. Va ser sempre el primer de la classe. Lector compulsiu des de la infantesa, va arribar a dominar amb fluïdesa el llatí, el grec, l'anglès, el francès i el castellà, a més, naturalment, de la seva llengua materna, l'alemany. La seva adolescència la va viure entre llibres, fugint de tots els plaers propis de la seva edat.

El 1873 ingressa a la universitat de Viena per estudiar medicina i obté el títol de doctor el 1881. Un any després coneix Martha Bernays, la que serà la seva futura muller. Un cop casat, i a causa de la seva difícil situació econòmica i a la impossibilitat d'ascendir acadèmicament dins la universitat pel seu origen jueu, entra a treballar a l'Hospital General de Viena, i posteriorment a la Clínica Psiquiàtrica de Meynert, com a neuròleg.

L'any 1885 és decisiu: obté una beca per anar a estudiar a París amb Charcot, tota una eminència en el camp de la hipnosi. A l'hospital de la Salpêtrière, Charcot estava en contacte amb milers de dones amb malalties neurològiques desconegudes aleshores. Les pacients histèriques de Charcot mostraven multitud de símptomes: paràlisis, espasmes, moviments involuntaris, anestèsies... Sota el nom d'*histèria* es van aglutinar quadres clínics molt variats, tots ells d'origen psicològic. Mitjançant la hipnosi, Charcot va demostrar que hi havia elements inconscients en el pacient que es podien fer emergir, malgrat el desconeixement de l'origen i la naturalesa dels símptomes.

Freud obté també aquest any el càrrec no remunerat de *Privatdozent*, que li permetia impartir conferències i també li proporcionava cert prestigi científic i acadèmic. Continua experimentant amb la hipnosi, però no trigarà a adonar-se que aquest mètode terapèutic no aporta absolutament res de nou sobre les causes de les

patologies de les histèriques. El seu amic, Josef Breuer, l'introdueix en el *mètode catàrtic*, que era una variant de la hipnosi: mentre el pacient estava hipnotitzat se li demanava que recordés i expressés tot el possible sobre les circumstàncies en les quals els símptomes s'havien manifestat per primer cop. El fet de relacionar símptomes amb records del passat va portar Breuer i Freud a veure aquests darrers com a símbols que mostraven elements traumàtics. El cas d'Anna O. —el seu nom real era Bertha Pappenheim— és el més paradigmàtic d'aquesta època. Van aconseguir que, després de dos anys de teràpia, Bertha anés fins a l'origen de cada símptoma; una vegada aconseguit això i expressat verbalment —una cop fet conscient allò inconscient— aquests símptomes tendien a desaparèixer. Es tractava, doncs, de manifestar records i afectes que restaven bloquejats en el més profund de la psique. Freud va començar a intuir en aquests anys —per la insistència de molts dels seus pacients en aquest punt— que les neurosis tenien un origen sexual en moltes ocasions, fet que el va allunyar cada vegada més de Breuer. Un cop tots dos van haver publicat els *Estudis sobre la histèria* (1895), la seva relació personal i professional es va trencar per sempre més.

Les reminiscències que el subjecte proferia verbalment (records, idees que surten en el discurs constantment, fragments d'imatges de vivències passades) donaven coherència a la història personal de cada pacient. El paper de la paraula és, doncs, fonamental, i no podia ser de cap altra manera: cal recordar que aquesta consciència lingüística estava present en tot l'àmbit científic i artístic de la Viena de la fi de segle, com per exemple en les sàtires de Krauss o en la filosofia del llenguatge de Wittgenstein —tant en el del *Tractatus logico-philosophicus* com en el de les *Investigacions filosòfiques*—. El llenguatge és, per a Freud, l'únic mètode terapèutic, però cal dir que ell no entrarà mai a preguntar-se què és això del llenguatge. Haurem d'esperar fins ben entrat el segle XX quan un sagaç lector de Freud, Jacques Lacan —que està conside-

rat per molts l'autèntic renovador de la psicoanàlisi després de Freud—, ens faci veure que l'estructura del llenguatge i l'estructura de l'inconscient són una i la mateixa cosa.

II

Un cop dit això, podem posar data al naixement de la psicoanàlisi com a tal: 1896. Ho farà en un article que publicarà en francès: *L'héredité et l'étiologie des névroses*. Però no serà fins al 1900 que Freud comença a donar forma ja quasi definitiva a la seva teoria. Just aquest any publica *La interpretación dels somnis*. Tenia 44 anys. Després d'una llarga relació epistolar amb el seu amic Fliess, Freud dóna forma literària a la seva autoanàlisi, que en gran part va realitzar a partir dels seus propis somnis i associacions, tot fixant-se en els seus errors, en les seves equivocacions i records tergiversats, allò que més endavant anomenarà la “psicopatologia de la vida quotidiana”. Capítol rere capítol, Fliess —metge de professió— li feia suggeriments a Freud, així com crítiques constructives i diverses correccions. Qui vulgui endinsar-se en l'oceà de l'inconscient del propi creador de la psicoanàlisi té una oportunitat inigualable de fer-ho llegint *La interpretación dels somnis*. De fet, ell mateix va veure que no hi ha manera directa d'accedir a l'inconscient; és mitjançant les *formacions de l'inconscient* —els somnis, els lapsus, les accions fallides i els símptomes— que podem arribar a copsar com es manifesta. Durant els somnis, la censura del jo es relaxa, i és en aquest moment quan l'inconscient treballa amb plena llibertat. Freud dirà que el somni és una realització (disfressada) d'un desig (reprimat). Va extrapolar la seva autoanàlisi a la categoria d'universal: tots els somnis són realitzacions de desigs. El gran descobriment de Freud va ser demostrar que els somnis tenen significat, i que aquest està lligat als esdeveniments de la vida diària, de la vida quotidiana de la gent normal. Cada subjecte té els seus propis motius inconscients: els

somnis són el camí directe cap a l'inconscient. En contacte amb la pròpia biografia de cada persona, es podran interpretar els somnis d'una manera o d'una altra: no hi ha una mateixa interpretació d'un mateix somni per a dos subjectes diferents. Per exemple, els personatges que apareixen als somnis són figures compostes, persones de la vida del somniador que es barregen entre si a causa d'alguna connexió emocional, la qual cosa invalida certes pseudoteories de llibres absurds que garanteixen una interpretació autèntica dels somnis de cada persona. Els somnis només poden adquirir estatut hermenèutic a la consulta del psicoanalista, i després de mesos (o anys) de tractament. Aquesta ment inconscient onírica que ens domina durant la nit ha estat fonamental per a la creació estètica (Dalí, sense anar més lluny, no pot explicar-se sense *La interpretación dels somnis*).

Malgrat el salt freudià en el camp de la psicologia, el seu llibre no va vendre més de 150 exemplars durant els dos primers anys, un xifra ridícula si la comparem amb els 1250 exemplars que va vendre Darwin del seu *L'origen de les espècies...* en un sol dia!

Freud també va ser qui va donar fonament teòric a una intuïció popular: “la infància marca la vida adulta”. Sí, això (avui) no és cap novetat, però fins a Freud ningú no s'havia parat a pensar-hi amb cert deteniment. Tampoc no s'havia donat resposta a les *accions fallides*, com per exemple l'oblit puntual de paraules o de noms propis, les equivocacions orals en la lectura o en l'escriptura, la pèrdua —temporal o definitiva— d'objectes, errors sobre temes que dominem, gestos constants o paraules que no podem deixar de dir en finalitzar les frases... De tot això no hi havia res més que silenci. No serà fins a la publicació de la *Psicopatologia de la vida quotidiana* (1901) que la gent en començarà a parlar. Un exemple il·lustratiu d'això és el d'aquell home profundament enamorat de la seva dona, que havia reprimat des del primer dia un defecte físic de la seva estimada: el seu enorme nas, absolutament desproporcionat respecte a la seva cara.

En una ocasió, convidats a una cerimònia nupcial, la dona es va posar una gran pamela al seu cap, la qual va suggerir el següent comentari per part del seu marit: «Déu meu, quin *nas* més gran que portes!», que de seguida va corregir per: «Volia dir... quina pamela més gran que portes!». Aquests lapsus són etiquetats ja pel llenguatge ordinari com a *lapsus freudians*.

El moviment psicoanalític cada vegada atreia més professionals de la medicina, però també generava el rebuig de molts altres. El 1908 es funda la Societat Psicoanalítica de Viena i es comença a editar el *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschung* (“Anuari per a les investigacions psicoanalítiques i psicopatològiques”). Per intentar preservar l’ortodòxia de la seva teoria, es va crear un Comitè Secret, format per Ernest Jones, Sándor Ferenczi, Otto Rank, Hans Sachs, Karl Abraham i, naturalment, el mateix Freud.

L’esclat de la Primer Guerra Mundial (1914-1918) tindrà un impacte important en la teoria psicoanalítica i en la pròpia vida personal de Freud; malgrat haver mantingut una posició clarament apolítica, el creixent nacionalisme el va arrossegar també a ell. El seu biògraf més destacat i amic personal, Ernst Jones, apunta que Freud va arribar a dir: «*Tota la meva libido està posada a Àustria-Hongria*». D’altra banda, la presència del seu fill gran, Martin, al camp de combat, no el podia deixar indiferent. La Gran Guerra va erosionar tot el sistema de creences sobre la naturalesa humana i sobre la cultura occidental; l’espectacle de guerra i destrucció, els joves morint a les trinxeres, van fer veure a Freud que la mort era part integrant de la civilització, no pas un element extern. La guerra que més morts havia causat fins al moment en la història mundial va marcar profundament el pensament de l’època.

Aquestes experiències cristal·litzaran en un dels seus escrits més famosos, *Més enllà del principi de plaer* (1920). Freud introdueix aquí una fecunda distinció: la vida psíquica és una lluita entre *Eros* i *Thànatos*, entre el principi de vida i

el principi de mort. Aquest conflicte entre els dos impulsos és constant: *eros* és la pulsio de vida, la tendència a viure, a créixer, a posseir, mentre que *thànatos* és mort, tendència a sacrificar, a morir, a matar-se els uns als altres. La vida, com la història, respira aquesta dialèctica, amb moments on *eros* es manifesta amb més intensitat, i amb moments on es replega davant l’agressivitat de *thànatos*. Freud va posar de manifest que la idea de progrés va morir a les trinxeres, juntament amb la idea de racionalitat, a causa d’un *thànatos* desbordat. Els elements irracionals de la nostra psique no són manifestacions que s’han de foragitar, sinó que cal integrar-les en la nostra vida conscient, sublimar-les. (Per exemple, en la literatura, capaça de canalitzar la pulsio de mort; o en la música, que —com demostren dia a dia el membres de l’orquestra *West Eastern Divan* creada per Daniel Barenboim i Edward Said— la pau és possible entre israelians i palestins mitjançant la mútua comprensió. Freud no hauria pogut trobar un nom millor per a aquesta orquestra!).

L’any 1922, amb el suport de José Ortega y Gasset, comencen a publicar-se en castellà les obres de Freud, traduïdes per Luis López-Ballesteros. Un any més tard, i al mateix moment de l’aparició d’un càncer de boca que acabarà amb la seva vida uns anys més tard, publica una altra de les seves obres mestres: *El jo i l’allò*. És en aquest escrit on es desenvolupa la seva famosa *segona tòpica*, on intenta descriure l’estructura de la ment humana, tot superant l’antiga distinció —anomenada *primera tòpica*— entre *conscient*, *preconscient* i *inconscient*. Ara Freud fa un salt teòric i sosté que la ment està dividida en tres parts ben diferenciades: el *jo*, l’allò i el *superjò*. El concepte d’allò el va prendre del metge alemany Georg Groddeck, del seu manuscrit *El llibre de l’allò*. Per allò cal entendre una de les tres instàncies de l’aparell psíquic: és el pol pulsional de la personalitat, el magatzem dels instints salvatges de l’èsser humà, on les emocions primàries, sexuals, egoistes, agressives i destructives amenacen d’emergir en

qualsevol moment. El *jo*, d'altra banda, és l'ésser conscient, representa tot allò que pot qualificar-se de raó i sentit comú. La literatura psicoanalítica ha identificat metafòricament el *jo* com un home a cavall; l'*allò* és l'animal que posseeix una força superior, mentre que qui domina el cavall és l'home, indicant-li el bon camí per moure's amb èxit a la societat. En altres paraules, i reprenent una vella distinció de la filosofia moderna, podem dir que la lluita entre el *jo* i l'*allò* reproduceix el conflicte entre raó i passió. Al seu assaig *Dol i malenconia* (1915), publicat dins dels seus *Escrips metapsicològics*, Freud ja va parlar del "sentiment de culpa inconscient". L'explicació d'aquest fenomen la va trobar amb el concepte de *superjò*, que vindria a ser com una mena de veu interna que jutja, condemna, recompensa o castiga. Una part important de la formació de la personalitat es troba a la infància, quan el subjecte entra en contacte amb figures revestides d'autoritat. Després es dona un procés d'idealització d'aquestes normes morals i socials que ens han imposat quan érem infants i les acabem obeint inconscientment, sense pensar-hi. El *superjò* reprèn així la figura del pare del complex d'Èdip, que és la personificació de la moral vigent, sempre disposat a castrar el fill en cas de desobediència. (La castració, com hom pot intuir, no és més que una metàfora).

Mentrestant, a Europa, l'*allò* feixista havia guanyat la partida al *jo* democràtic, al sentit comú i a la racionalitat humana. El maig del 1933, el ministeri de Propaganda nazi va organitzar a Berlín una crema de llibres. Les obres del nostre autor hi eren presents, tant per l'origen jueu de Freud com pel contingut mateix dels escrits, un escàndol moral a ulls de molts europeus. Els autors, els llibres dels quals van anar al foc, donen una imatge perfecta de cap on s'encaminava Europa: les obres d' Einstein, Marx, Kafka, Schnitzler, Stefan Zweig, Thomas Mann o Zola van desaparèixer amb el foc... Freud, això sí, estava ben acompanyat!

Malgrat l'advers context polític, Freud va continuar treballant en textos tan importants com

Moisès i la religió monoteïsta, que continuava amb l'anàlisi iniciada el 1930 amb *El malestar en la cultura*. Freud sosté en aquest darrer llibre que el pas de la natura a la cultura és un trajecte sense bitllet de tornada. La cultura és l'encarregada de separar-nos dels animals; així com en els animals tot és instint, en la cultura del que es tracta és de reprimir aquests mateixos instints. El desig genera desig, i la cultura exerceix de *superjò* per frenar les nostres pulsions volitives; inconscientment acceptem la repressió que exerceix la cultura, i és per això que tenim consciència d'allò que està bé i d'allò que està malament. El subjecte esdevé el seu propi tribunal: ell és l'acusador i l'acusat, el fiscal i el delinqüent. La "veu de la consciència" no calla mai, sempre ens acompanya en tot el que fem. Aquest *sentiment de culpa* que tots tenim contribueix a delimitar les pulsions més primàries de l'ésser humà, evitant així un excessiu narcisisme i la destrucció tant d'un mateix com dels altres.

Malauradament, mentre Freud escrivia això ja era massa tard. Europa s'encaminava sense fre cap a la Segona Guerra Mundial. Freud va morir al seu exili de Londres el 23 de setembre de 1939, sense saber que les seves quatre germanes, Rosa, Dolfi, Marie i Paula, moririen incinerades als forns crematoris dels camps d'extermini nazis.

III

El mètode de l'*associació lliure* de Freud —això és, la cura a través de la paraula, sense repressió en el discurs a la consulta del psicoanalista, on la *transferència* entre el pacient i l'analista sigui lliure i sense tabús— porta ja dins seu la tesi que el subjecte és llenguatge; que som éssers lingüístics. Tot i així, el llenguatge sovint ens traïx, ja sigui mitjançant lapsus o altres manifestacions de l'inconscient. El fonament de la psicoanàlisi es troba en el fet d'escoltar atentament la paraula de l'analitzant, un paraula que serveix perquè cadascú es conti la seva pròpia història, el seu

propi relat personal. Dins d'aquest discurs sobre un mateix aniran sorgint les nostres expectatives vitals, els nostres somnis, els nostres fracassos, les nostres pors i els nostres desigs. En fi, tot allò que ens fa homes i dones, tot allò que ens constitueix i que ens fa ser com som. Zweig va dir que Freud havia arribat al fons d'allò humà: l'inconscient. Un inconscient que ens domina, que ens fa somiar, que ens fa dir una cosa quan en volem dir una altra, que ens fa desitjar quelcom que sabem que no podrem tenir mai. Un inconscient, per acabar, que ens fa conscient com és de feble la veu de la raó.

Altres estudis interessants sobre psicoanàlisi i sobre Freud són:

BETTELHEIM, B., *Freud y el alma humana*. Barcelona: Crítica, 1983.

GAY, P., Freud. *Una vida de nuestro tiempo*. Barcelona: Paidós, 1989.

LACAN, J., *Escritos*, 2 vol. Buenos Aires: Siglo XXI, 2002.

LAPLANCHE, J. i PONTALIS, J.B., *Diccionario del psicoanálisis*. Barcelona: Labor, 1971.

NOTA BIBLIOGRÀFICA

Les obres completes en castellà poden trobar-se en dues edicions:

-*Obras completas*, 22 vol., traducció de Luis López-Ballesteros i altres, Biblioteca Nueva i Alianza Editorial, amb múltiples reimpressions.

-*Obras completas*, 24 vol., traducció de J.L. Etcheverry, Amorrortu Editores, Buenos Aires.

En català, que nosaltres sapiguem, hi ha fins ara les traduccions següents:

-*La interpretació dels somnis*, traducció de Joan Leita. Barcelona: Empúries, 1984.

-*Psicopatologia de la vida quotidiana*, traducció de Michael Faber-Kaiser. Barcelona: Ed. 62, 1966.

-*Introducció a la psicoanàlisi*, ed. J. O. Esteve. Barcelona: Ed. 62, 1986.

-*Més enllà del principi de plaer*, traducció de P. Folch. Espaxs, 1989.

-*Escrits de crítica de la cultura*, ed. Clara Bardón i Eugenio Trias. Barcelona: Ed. 62, 1984.

-*Escrits de metapsicologia*, ed. Antoni Vicens. Barcelona: Ed. 62, 2005.

MARTÍN PATROCINIO GUERRERO (Barcelona, 1978) resideix a Igualada. Llicenciat en història (UAB) i en filosofia (UB), actualment està cursant el doctorat en filosofia a la UAB. És professor de filosofia a l'ensenyament secundari, a l'IES Montserrat Roig (Sant Andreu de la Barca).

